

“GREV KAZANI” “SARI İT”, “GÖZBAĞI” ROMANLARINDAKİ EMEKE TARİHİ İZDÜŞÜMLERİNDE SENDİKAL ÖRGÜTLENME VE TOPLU İŞ MÜCADELELERİ

Adnan Mahiroğulları¹
ORCID: 0000-0002-5323-4957

Öz

Cumhuriyet dönemi Türk romanında ilk emek tarihi izdüşümü,1927 yılında Mahmut Yesari'nin “Çulluk” isimli romanında yer almıştır. Yesari romanında, kadın işçilerin yoğun olarak çalıştığı Cibali Tütün Fabrikasında çalışma koşullarının olumsuzluklarına değinmiştir. Sonraki yıllarda çalışma hayatıyla ilgili izdüşümler içeren romanlarda olumsuz çalışma koşullarının yanı sıra iş kazaları, çocuk işçiliği, sendikal örgütlenme ve toplu iş mücadeleleri gibi konular da yer almıştır.Grev Kazanı, Sarı İt, Gözbağı gibi bazı romanlarda, emek tarihi yansımaları ana tema olarak merkeze konulmuş; bazılarında ise dolaylı ve sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan, emek tarihi yansımalarının yer aldığı roman sayısında 1960-1980 arası dönemde bariz artışlar yaşanmış; söz konusu artışlarda özellikle “toplumcu gerçekçi” yazarların payı büyük olmuştur. Makalemizde, Türk romanında ana tema olarak çalışma koşulları, sendikal örgütlenme ve toplu iş mücadelelerine yer veren Grev Kazanı, Sarı İt ve Gözbağı romanlarında anlatıda merkeze konulan olay örgüsünün gerçeği ne denli yansıttığı, başka bir ifadeyle söz konusu romanların emek tarihine katkı sağlayıp sağlamadığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emek tarihi, çalışma ilişkileri, sendikal örgütlenme, toplu iş mücadeleleri, Barbaros Baykara Grev Kazanı, Reşat Enis Aygen Sarı İt, Erol Toy Gözbağı

Atıf için: Mahiroğulları, A. (2026). “Grev Kazanı” “Sarı İt”, “Gözbağı” Romanlarındaki Emek Tarihi İzdüşümlerinde Sendikal Örgütlenme ve Toplu İş Mücadeleleri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 41, ss. 65-98.

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
E-mail: mahiroğullari@cumhuriyet.edu.tr

Trade Union Organization and Collective Labor Struggles in The Projections of Labor History in The Novels “Grev Kazanı”, “Sarı İt” and “Gözbağı”

Abstract

The first reflection of labour history in the Republican-era Turkish novel appeared in 1927 with Mahmut Yesari’s novel *Çulluk*. In this work, Yesari addresses the adverse working conditions at the Cibali Tobacco Factory, where female workers were employed intensively. In subsequent years, novels containing reflections on working life expanded their scope beyond poor working conditions to include issues such as occupational accidents, child labour, trade union organization, and collective labour struggles. In some novels such as *Grev Kazanı*, *Sarı İt*, and *Gözbağı* the reflections of labour history are positioned as the central theme, while in others they remain indirect and limited. Moreover, a marked increase in the number of novels engaging with labour history is observed during the 1960–1980 period, a rise largely attributable to writers of the socialist realist tradition. This article examines *Grev Kazanı*, *Sarı İt*, and *Gözbağı* novels that foreground working conditions, trade union organization, and collective labour struggles as their main themes by analyzing the extent to which their plotlines are grounded in lived experience and assessing the degree to which these works contribute to the understanding of labour history.

Keywords: Labor history, trade union organization, collective labour struggles, *Grev Kazanı* (Barbaros Baykara), *Sarı İt* (Reşat Enis Aygen), *Gözbağı* (Erol Toy)

Giriş

Roman türü, Türk edebiyatına oldukça geç girmiş; XIX. yüzyılın ortalarına doğru bir süre Batı romanlarından yapılan çevirilerle Türk yazar ve okuyucuların dikkati çekilmiştir (Moran, 2018, s. 9). İlk Türk romanı 1872’de Şemsettin Sami’nin “*Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*’ı”dır. Bunu, 1878’de Ahmet Mithat Efendi’nin “*Felatun Bey ile Rakım Efendi*”; 1887’de Samipaşazâde’nin “*Sergüzeşt*”, 1895’te Recaîzâde Mahmut Ekrem’in “*Araba Sevdası*” izlemiştir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren edebiyat ürünü olarak rağbet gören roman, “*Milli Edebiyat*” anlayışıyla;Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlarla nitelik ve nicelik anlamda önemli ivme kazanmış; Üç Kemaller, sol/devrimci toplumcu gerçekçiler ve sağ/muhafazakâr kimlikli yazarların, keza 1980 sonrası Batı edebiyatında giderek yaygınlaşan “*yeni roman*” / “*postmodern roman*” tarzını benimseyen romancıların eserleriyle günümüze gelmiştir. Çalışmamızın başlığında yer alan “*emek tarihi*” kavramı geniş bir kavramdır. Emek tarihi:

“Çalışma eksenli olarak üzere; çalışma ve yaşam süreçlerinin bir öznesi olarak bireyden başlayıp mikro temelde işletme ölçeğinden, işkolu ölçeğine, oradan da ülke düzleminde ‘makro ölçeğe’ uzanan geniş bir yelpaze içinde düşünülmelidir.”(Makal, 2007, s.36).

Makal’ın tanımından hareketle emek tarihi;“çalışan-çalıştıran /işçi-işveren” arasında üretim sürecinden doğan çalışma ilişkilerinin alt başlığı altında çalışma süreleri ve ücretler gibi çalışma koşulları, çocuk işçiliği, iş kazaları,emeğin örgütlü hareketine imkan sağlayan sendikal örgütlenme, toplu iş mücadeleleri, işçilerin kolektif eylemleri, keza çalışma hayatı ile ilgili hukuki mevzuat gibi unsurları kapsar.

Emek tarihi ile edebiyat arasındaki ilişki ise; edebiyatın,emek olgusunu romandan öyküye, şiirden deneme ve tiyatroya en çok yansıtan sanat dalı olmasıyla izah edilebilir. Ayrıca, söz konusu ilişkiyi; emek tarihinden edebiyata ya da edebiyattan emek tarihine doğru iki farklı yönde kurmak mümkündür. Bu cümleden olarak kimi yazarlar, yaşadıkları dönemde çalışma ilişkileriyle ilgili tanık oldukları gözlemlerini eserlerine aktarırken, kimi yazarlar da yaşamadığı bir dönemle ilgili konuda emek tarihi ve yaşanmış anılar gibi değişik kaynaklardan elde ettikleri bilgilerle yetinmişlerdir (Makal, 2008, s. 18-

24).Birinci tespit; edebiyattan emek tarihine;ikinci tespit; emek tarihinden edebiyata yönelen ilişkidir.

Edebiyat ile emek tarihi arasındaki ikili ilişki bağlamında, İrfan Yalçın'ın,tanık olmadığı II. Dünya Savaşı yıllarında Ereğli Kömür Havzasındaki “iş mükellefiyeti” uygulamasını konu alan “Ölümün Ağzı” romanı,emek tarihinden edebiyata; Orhan Kemal'in 1940'lı yıllarda Anadolu'nun dört bir tarafından mevsimlik işçi olarak Çukurova'ya çalışmaya gelen tarım işçilerinin yaşadıkları olumsuzlukları anlatan “**Bereketli Topraklar** Üzerinde”romanı, edebiyattan emek tarihine geçen ilişkinin tipik örnekleridir.

Kimi düşünür ve eleştirmenler, emek tarihi çalışmalarında arşiv belgeleri, istatistikler, basılı kaynaklar yanı sıra, çalışma ilişkileriyle ilgili edebî metinlerin de (Makal, 2008, s.17), edebiyattan emek tarihine ışık tutacak kaynaklar olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin, edebiyatta roman türünü merkeze koyan eleştirmen Ömer Türkeş, “*Her roman, ortaya çıktığı andan itibaren tarihe tanıklık yaptığı gibi kapsadığı döneme ait yaşanmışlığı, atmosferi, insanî ilişkileri de yansıtmaktadır.*” (Türkeş, 2001a, s.37) tespitinde bulunmuştur. Emek tarihiyle ilgili makale ve kitapları olan Ahmet Makal da “emek süreçleri” kavramını merkeze aldığı tespitinde aynı konuya parmak basmıştır: “(...) *Bazı edebî metinler, aynı zamanda, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan emek süreçlerinin varlıklarını günümüzde de sürdüren tanıkları olma konumundadırlar.*” (Makal, 2008, s. 19). Halis Çetin'in öngörüsünde de bu konuya değinilmiştir: “*Yazarın kendi duygu, düşünce ve beklentilerinden arınıp sosyal gerçekliği fotoğrafik objektiflikle yazılmış her eser, tarihî bir dokümandır.*” (Çetin, 2018, s. 51).

Osmanlı döneminde edebiyatta ilk emek tarihi yansıması, Bursa'da bir ipek fabrikasında çalışan kadın işçilerin uzun mesai saatleri ve kötü çalışma koşullarına yer veren Refik Halid Karay'ın 1909'da yayınlanan Memleket Hikayeleri'indeki “*Hakkı Sükut*” başlıklı öyküsüdür (Makal, 2008, s.22). Cumhuriyet dönemi Türk romanında ise; ilk emek tarihi yansıması,1927'de yayınlanan Mahmut Yesari'nin Cibali Tütün Fabrikasında çalışan kadın işçilerin çalışma koşullarından bahseden “Çulluk” adlı romanıdır (Makal,2008, s.22). Cumhuriyet sonrası çalışma koşullarına yer veren eser sayısında özellikle 1960 sonrası önemli artışlar yaşanmış;bu artışta “*Toplumcu gerçekçi*” edebiyatçıların payı büyük olmuştur. Diğer taraftan, emek tarihi yansımalarına yer veren romanların ana temasının çalışma hayatı olup olmadığının ayrımı

yapıldığında; söz konusu romanların bir kısmında ana tema olan çalışma yaşamı dolaysız olarak eserin merkezine oturtulurken, bir kısmında dolaylı¹ ve sınırlı yer almıştır.

1927 sonrası çalışma hayatına dolaysız olarak yer veren romanlar: 1838 ve 1839’da İngiliz ve Fransızlar ile yapılan “Serbest Ticaret Antlaşmaları” sonrası Anadolu’ya getirilen düşük gümrüklü malların geleneksel el sanatlarına dayalı dokuma sektöründe çok sayıda tezgâhın kapanmasıyla ekonomik çöküşü anlatan Sadri Ertem’in “Çıkrıklar Durunca-1931” romanı, İrfan Yalçın’ın II. Dünya Savaşı yıllarında Ereğli Kömür Havzasındaki “iş mükellefiyeti”² uygulamasını konu alan “Ölümün Ağzı-1979” romanı, Reşat Enis Aygen’in babadan oğla geçen ekmek kapısı Zonguldak kömür ocaklarında ağır çalışma koşullarını ele aldığı “**Afrodit Buhurdanında Bir Kadın-1939**” romanı, Dilaver Paşa Nizamnamesi’nin uygulandığı dönemdeki “zorunlu çalıştırma” konusunu işleyen Muzaffer Oruçoğlu’nun 3 ciltlik “**Grizu-2005**” (Makal, 2008, s.24-29), Mehmet Seyda’nın 1870-1930’lu yıllar aralığında Zonguldak maden işçilerinin çalışma koşullarını konu edindiği iki ciltlik “**Yanartaş-1970**” romanı (Naci,1990, s. 339-343), yine Ereğli Kömür Havzası’nda 1930’lu yıllarda yabancı sermayeye ait kömür işletmeleri dönemindeki çalışma koşullarını anlatan Behçet Kalaycı’nın “**Kıvırcık-Genç Bir Madencinin Öyküsü-1992**” (Makal, 2008, s.30) romanı, Çukurova’da 1940’lı yıllarda tarım işçilerinin çalışma koşullarını dolaysız “ana tema” olarak yansıtan Orhan Kemal’in “**Bereketli Topraklar Üzerinde- 1954**” (Makal, 2008, s. 23-24 ve Naci, 1990, s.344-348) ve 1950’li yıllarda çocuk işçiliğini ve işçi kesiminin henüz sınıf bilincinden yoksunluğunu işlediği “**Kanlı Topraklar-1963**” romanları (Erdal, 2022, s. 170), Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın deniz ve toprak işçilerinin sorunlarının ele alındığı “**Aganta Burine Burinata-1946**” romanı, Fakir Baykurt’un, Burdur Krom Madeni Ocaklarındaki iş kazalarını ve işçilerin sınıf bilincinden yoksunluğunu ele aldığı “**Onuncu Köy-1961**” (Erdal, 2022, s.175) romanı, Rıfat

1 Örneğin;Orhan Kemal’in “**Vukuat Var-1958**”, “**Hanımın Çiftliği-1961**”, “**Bir Filiz Vardı-1965**”, Erol Toy’un “**Kördüğüm-1974**”, Demirtaş Ceyhun’un “**Yağmur Sıcağı -1976**”, Aysel Özakin’in “**Alnında Mavi Kuşlar-1979**”, Sevgi Soysal’ın “**Yenişehirde Bir Öğle Vakti-1979**”, Sevgi Soysal’ın “**Şafak-1980**”, Samim Kocagöz’ün “**Tartışma-1976**”, Lutfi Kaleli’nin “**Haşhaş-1974**” romanları. Bkz.(Ekmekeçi,2013, s. 199) , (Fırat, 2009, s. 37-54), (Özerinç, 2009, s.73-106).

2 Bir anlamda zorunlu çalıştırma olan “iş mükellefiyeti” uygulaması, ilki 1867 tarihli “**Dilaver Paşa Nizamnamesi**”nin uygulamada kaldığı dönemde, daha sonra II. Dünya Savaşı yıllarında 1940-1947 arası Karadeniz Bölgesi madenlerinde “**3780 sayılı Milli Korunma Kanunu**” ile yaşanmıştır. Geniş Bilgi için bkz. Makal, 2007, s.163-212.

İlgaz'ın 1940'lı yıllarda çocuk işçiliğini yansıtan "**Karadeniz'in Kıyıcığında-1969**" romanı (Erdal, 2022, s. 169), Kemal Bilbaşar'ın çok partili hayata geçiş döneminde işçilerin iktidardan sendikal örgütlenme ve grev hakkıyla ilgili beklentileriyle ilgili eleştirilerini konu alan "**Yeşil Gölge-1970**" romanı (Erdal, 2022, s. 170), Demirtaş Ceyhun'un CHP ve DP'yi, keza işçilere ve sendikalara yönelik olumsuzlukları nedeniyle eleştirdiği "**Asya-1970**" romanı, Hasan İzzet Dinamo'nun dönemin iktidar partisi DP'yi sendikal haklar nedeniyle eleştirdiği "**Musa'nın Gecekondu-1967**" (Erdal, 2022, s.178), Erol Toy'un "**Gözbağı-1976**", Demirtaş Ceyhun'un "**Yağmur Sıcağı -1976**", Hakkı Özkan'ın, bilinçsiz işçilik ve yoksulluğu işlediği "**Grevden Sonra-1976**",Emine Işınsoy'un 1968- 1980 arası öğrenci eylemleri ve sendikal mücadeleleri konu aldığı "**Canbaz-1982**" romanı, Latife Tekin'in; kapitalist patron/işveren kimliğiyle sömürü sisteminin temsilcisi fabrika patronuna karşı işçileri bilinçlendirip işverene karşı direnişe geçilmesini sağlayan işçi temsilcisinin mücadelesine yer veren "**Berci Kristin Çöp Masalları-1984**"(Armağan, 2024, s. 65).

Makalemizde emek tarihiyle ilgili inceleyeceğimiz romanların sosyal zaman aralığını, 274 ve 275 sayılı Yasaların yürürlüğü sonrası 1963-1970 arasıyla sınırlı tuttuk. Bu cümleden olarak, sınırladığımız sosyal zaman aralığında sendikal örgütlenme ve toplu iş mücadelelerini ana tema olarak merkeze alan "Grev Kazanı", "Sarı İt" ve "Gözbağı" başlıklı üç romanı inceledik. Söz konusu üç romanı incelerken, roman sanatı ve edebî niteliklerinin eleştirisine değinmeksizin, anlatıda merkeze konulan sendikal örgütlenme, grevler ve fabrika işgalleri gibi olay örgüsünün gerçeği ne denli yansıttığından, keza anlatıda yer alan konularla ilgili yasal mevzuata ne denli riayet edildiğinden hareketle üç romanda yer alan metinlerin emek tarihi çalışmalarında malzeme olarak kullanılıp kullanılmayacağı irdelenmiştir.

1. Barbaros Baykara, Grev Kazanı

Romanda mekân, İstanbul Rumeli Hisarı civarındaki gecekondu mahallesi ve Boğazdaki yalılar arasındadır. Olay örgüsü; balıkçı esnafının kooperatifleşme çabaları ve Sıhhat İlaç Fabrikası işçilerinin toplu sözleşme mücadelesi olarak iki ana temadan oluşmuşsa da, Yazar'ın, eserine " Grev Kazanı" başlığı vermesi işçilerin sendikal mücadelesini merkeze aldığı (Bayındır, 2024, s. 19). anlaşılmaktadır. Romanda anlatılan olaylardaki ipuçlarından eserin sosyal zamanı, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev

ve Lokavt Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 1963 sonrasında, Milletvekili Genel Seçimleri’nin yapıldığı 1965 arasındaki iki yıllık süreçtir.

Grev Kazanı’nda³ sendikal mücadele ile ilgili bölümde öne çıkan şahıslar; ilaç fabrikasında örgütlü işçi sendikası başkanı Nazmi baş kahramandır. Diğer kahramanlar; millî sendika başkanı Ziya Bey, işyeri sendika temsilcisi Şükrü, Nuri, Hristo ve Reşat ustalar, ilaç fabrikası işvereni Atıf Bey ve fabrika müdürü Erol, işveren sendikası başkanı Şakir, milletvekili Danyal, gazeteci Aydın’dır. Romanda soyadı verilmese de “millî sendika başkanı” sıfatıyla yer alan Ziya Bey, diğer kurgusal isimlerden farklı olarak 1949’dan 1976’ya kadar sendikal yapılar içinde yöneticiliğiyle öne çıkan gerçek isimli karakterdir. Ziya Bey’in gerçek isimli karakter olduğu; “*Ben Millî Sendika Genel Başkanı Ziya*” cümlesindeki (Baykara, 1974,s.59) sendika sözcüğü önündeki “millî” sıfatından anlaşılmaktadır. Zira, Ziya Hepbir, Türk Sendikacılık literatüründe “1960’ların başlarında, yerel sendikaların ulusal düzeyde birleşerek güçlü merkezileşmiş ‘**millî tip sendika**’ modeli oluşturmanın öncüsü ve savunucusu” (O Hep Sendikacıydı, 2014: önsöz) olarak anılır.

Baykara’nın, romanda ana tema olarak merkeze aldığı ilaç fabrikasındaki grev hakkında sendikal literatürde ve Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi’nde somut bilgiye erişemedik. Dolayısıyla eserdeki olay örgüsünün iskeletini oluşturan grev eyleminin kurgusal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, anlatıdaki grev kurgusal da olsa, Barbaros Baykara’nın sendikacılıkla ilgili haberleri takip eden gazete muhabiri ve Türkiye Gazeteciler Sendikası üyesi (Bayındır, 2024, s.19) olduğu göz önüne alındığında, olay örgüsünde yer verdiği sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev gibi süreçlerle ilgili yasal düzenlemeleri, keza Türk sendikacılığının “işçi hareketi” boyutu kazandığı Saraçhane Mitingi gibi önemli olayları okuyucuya aktarırken gerçekliğe özen göstermesi olay örgüsünün yaşanabilirliğine gölge düşürmemiştir.

Romanda, Sıhhat İlaç Fabrikasında çalışan sendika temsilcisi Şükrü Usta’nın arkadaşlarına; “*Yedi aydan beri devam eden toplu sözleşme müzakerelerinde işveren 200 liralık ücretlere % 20 zamma bir türlü yanaşmıyor.*” (Baykara,1974,s.19) ifadesinden, işveren ve yetkili sendikayla toplu iş sözleşmesi görüşme sürecinin başladığı ve devam ettiği anlaşılmak-

3 Romandan yapılan alıntılar; Barbaros BAYKARA, **Grev Kazanı**, 2. Baskı, Akyar Yayınları, 1974 baskısından alınmıştır.

tadır. Nitekim, işyerinde örgütlü sendika başkanı Nazmi Bey, işverenle yaptıkları yeni bir görüşmenin akabinde kendisini bekleyen sendika temsilcilerine uyuşmazlığın sürdüğünü söylemiştir:

“Ana konularda hiçbir isteğimizi kabule yanaşmıyorlar. Zam talebimizde % 15’e inmemize rağmen, % 5’ten fazla vermeyeceklerini bildirdiler. Yılda iki maaş ikramiye, ölüm yardımı, çocuk parası, kıdem tazminatlarının artırılmasını görüşmek dahi istemediler.” (Baykara, 1974, s. 20).

Romanın ilerleyen sayfalarında Baykara, özel sektör işvereni ilaç fabrikası sahibi Atıf Bey ile kendisi de bir işveren olan Danyal isimli bir milletvekiliyle sohbetlerinde işçi sendikalarına grev hakkının verilmesini henüz içselleştiremedikleri / sindiremediklerine dikkat çekmiştir:

“İnanmazsın, kanun çıktıktan sonra benim işçilerim bile öyle bir şımardılar ki kafam müthiş kızıyor. (...) Bugün toplantıda sendika başkanları olacak herif ipe sapa gelmez tekliflerinden sonra sırtarak ‘arkadaşlar isteklerini alamazlarsa grev yapacaklar’ diye beni tehdit etmez mi? Kan beynime sıçradı.” (Baykara, 1974, s. 25)

Atıf Bey de, milletvekili gibi 1963’te çıkarılan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’yla sendikalara grev hakkının verilmesinden dert yanmış ve bu işin müsebbibi olarak da iktidar partisini işaret etmiştir: *“(…) Yalnız bu grev kanununu çıkardınız, Türkiye için hiçte iyi olmadı. Yatırım faaliyetlerine katılacak sermaye, grev kanununun çıkmasından sonra gizlenmek zorunda kaldı...”* (Baykara, 1974, s. 24). Milletvekili ise, grev kanununun çıkarılmasında partilerinden ziyade Millî Birlikçileri⁴ suçlamış; ayrıca bu işte Saraçhane Mitingi’nin de etkili olduğunu vurgulamıştır:

“Bu da bize Millî Birlikçilerin kazığı oldu. Anayasaya göre beş ay evveline kadar kanunlaştırmak zorunda idik. Yani anlayacağın bile bile lâdes dedik. Kanun biraz gecikecek gibi oldu, adamlar Saraçhanebaşı’nda muazzam bir miting yaptılar. Anlayacağın 27 Mayıs inkılabından sonra herkesin gözü fal taşı gibi açıldı.” (Baykara, 1974, s. 24.)

Milletvekilinin, çalışma hayatıyla ilgili yasaların çıkarılmasında Millî Birlikçiler’in katkısını dile getirmesi yadsınamaz bir gerçekliktir. Zira,

4 Millî Birlikçiler, gerek 27 Mayıs Askerî darbesinin yapılmasında, gerekse darbe sonrası ülke yönetiminde söz sahibi olan subay kesimdir.

Millî Birlik Komitesi, yöntem olarak 1961 Anayasası’nı hazırlayan “Kurucu Meclis”in madde tasarılarını önce “Milli Birlik Komitesi”ne sunma zorunluluğu olan kurumsal bir yapıdır. Dolayısıyla, “Yeni Anayasa’nın hazırlanışında aydın ve bürokratların yanı sıra askerlerin de önemli rolü olduğu” bilinmektedir (Dereli, 1975, s. 334). Ayrıca, Milli Birlik Komitesi üyesi Numan Esin’in ihtilaldan 2 ay sonra İstanbul’a gelerek “İstanbul İşçi Sendikaları Birliği”nin yetkilileriyle görüşüp sendikacıların isteklerini tespit etmesi (Ağralı, 1967, s. 91-93) de Milli Birlikçiler’in çalışma hayatı yasalarına özel bir ilgi gösterdiğinin bir başka somut kanıtıdır.

Milletvekilinin “muazzam bir miting” diye tanımladığı Saraçhane mitingi, o günkü ulaşım imkanları göz önüne alındığında, yaklaşık 100.000 işçinin 31 Aralık 1961’de İstanbul’da bir araya gelmesi, emek tarihi araştırmalarında “işçi örgütlenmesi” şeklinde başlayan Türk sendikacılığının “işçi hareketi” boyutu kazanmasının ve hak arama mücadelesinde “baskı işlevini” kitlesel şekilde kullanılabileceğinin habercisi olarak değerlendirilmiştir (Koç, 1996, s. 106; Koçak ve Çelik, 2026, s. 652). Milletvekilinin konuşmasındaki “— *Kanun biraz gecikecek gibi oldu*” ifadesi ise, 1961 Anayasası’nın geçici 7. maddesindeki ‘Kanunların en geç 2 yıl içinde yasalaşma zorunluluğu’ bağlamında, Saraçhane mitinginin temel amacının “*Sendikal yasaların geciktirilmeden ve sulandırılmadan çıkarılması için düzenlendiği*”(Koçak ve Çelik,2016, s.652) tespiti ile örtüşmektedir.

Milletvekili Danyal ve Atif Bey, sendikalara grev hakkı verilmesini eleştirirlerken, milletvekilinin “*Sizin fabrikada da mı greve gidiyorlar?*” sorusuna Atif Bey; “örgütlenme düzeyi” ile sendikaların “*ekonomik gücü*” arasında bağıntıya dikkat çeken cevap vermiştir: *Pek yapabileceklerini zannetmiyorum. Bizim işçilerin kayıtlı oldukları sendika bir işyeri sendikası, millî sendika ile Allah’tan birleşmemiş. Bu bakımdan malî güçleri oldukça zayıf.*” (Baykara, 1974, s. 25).

Atif Bey’in kendi işyerindeki sendikanın malî gücünün oldukça zayıf olduğu çıkarımını “*işyeri sendikası*” ile “*millî sendika*” arasındaki kıyasa dayandırarak yaptığı anlaşılmalıdır. Nitekim, fabrikada örgütlü “İstanbul Sıhhat İlaç Fabrikası İşçileri Sendikası”, sadece söz konusu işyerinde çalışan işçileri örgütleyebilen “*işyeri sendikası*”dır. Millî sendikalar ise, ülke düzeyinde örgütlenme imkânına sahip sendikalarlardır. Dolayısıyla, millî sendikalar, üye sayısı

ve üye aidatlarıyla doğru orantılı olarak pratikte işyeri sendikalarına oranla malî bakımından daha güçlü olması doğaldır.

Baykara, Ziya Bey'in "işyeri sendikası" ile "millî sendika" arasındaki birleşme teklifine "*Siz bizim sendikayı içinizde eritmek istiyorsunuz*" diyerek (Baykara, 1974, s. 65) birleşmeyi reddeden baş kahraman Nazmi Bey'in ikinci karakter Ziya Bey tarafından haksız görülüp eleştirilmesinde roman tekniği açısından sakınca görmemiş; o yıllarda bu tür birleşmelerin önündeki engelin, koltuğunu/ başkanlık unvanını kaybetmemeye yönelik "ben" olgusuna dayandığını da dile getirmiştir.

Toplu sözleşme görüşmeleri sürerken, işverenin işçilerin gözünü korkutmak amacıyla 10 işçiyi işten çıkarması sonrası yetkili sendika grev kararı alır. İşverenin haksız tensikatını protesto etmek, uygulamaya konulan greve destek vermek amacıyla 500'e yakın Liman Tahmil Tahliye, Gıda, Motorlu Taşıtlar ve Lastik Sendikası işçileri, sendikalar arası dayanışma bağlamında fabrikanın önünde miting düzenlemişlerdir. Ne var ki, kalabalık arasında kimi tahrikçiler, topluluğu galeyana getirmek için "*Fabrikaya, Fabrikaya! Sömürücülere lanet*" sloganları atınca, Millî Sendika Başkanı Ziya Bey, İstanbul Sıhhat Fabrikası İşçileri Sendikası Başkanı Niyazi Bey'e "İşçiler tehlikeli bir yöne sevk ediliyor." diyerek mikrofonu alıp işçileri sağduyulu olmaya davet eden konuşma yapmıştır:

"Asil Türk işçileri... Biraz sonra fabrikaya doğru protesto yürüyüşüne başlayacaksınız. Bu yürüyüş Türk işçisinin demokratik rejime olan bağlılığının bir işareti olacaktır. Sosyal mücadelelerde bütün sosyal haklarınızı kullanmakta serbestsiniz. Bu haklar size Anayasa ile tanınmıştır. Onun çerçevesi içinde mücadele ettiğiniz müddetçe, bütün işçileri ve Türk milletini yanı başınızda göreceksiniz. Fakat mücadeleyi kaba kuvvete intikal ettirdiğiniz dakikadan itibaren bütün bir milleti karşınızda göreceğinizden şüpheleniz olmasın..." (Baykara, 1974, s. 59).

Yazar Baykara, Ziya Bey'in işçilere hitaben, meşru haklarını alabilmek için kaba kuvvete, yakıp yıkmaya gibi eylemlere başvurulmamasına dikkat çeken konuşmasını gerçekçi bir yaklaşımla yansıtmıştır. Zira, romandaki anlatımlardan ZiyaHepbir olduğu anlaşılan sendikacının "*meslekî ekonomik sendikacılığı*" ilke edinen Türk-İş⁵ bünyesindeki örgütlerde uzun süre yöneticilik yaptığı göz önü-

5 Türk-İş, kuruluşundan itibaren örgütlenme felsefesi olarak "doktriner sendikacılık" tan uzak durup "mesleki ekonomik sendikacılığı" ilke edinmiştir.

ne alındığında, Ziya Bey’in söylediği hususlar içerik açısından gerçeği yansıtmaktadır. Nitekim Baykara, Ziya Bey’in işçilere seslenirken, sendikal mücadelede şiddetten uzak, sağduyulu olma söylemini sadece romanda değil, Saraçhane Mitingi’nde yaptığı konuşmasında da dile getirdiğini biliyor olmalıdır: “Bizler işçi sınıfının *mutluluğunu kaba kuvvetle yapılacak bir ayaklanmadan bekleyen rejimden nefret ediyoruz.*” (O hep Sendikacıydı, 2014, s. 78).

Romanın ilerleyen bölümünde Baykara, Millî Sendika Başkanı Ziya Bey’e kardeş sendika olarak greve katılan işçilere bir aylık ücretleri tutarında para dağıttırdıktan sonra⁶ tarihsel gerçeklik bağlamında topluluğa hitap ettirerek, Türkiye’de sendikal örgütlenmenin yasal olarak tanındığı 1946’dan 1980’lere kadar sendikacıların bazı kesimler tarafından komünistlikle suçladıklarını⁷ Ziya Bey’in cümleleriyle okurlarına aktarmıştır:

“(...)Bütün sosyal mücadelelerde bu mücadeleyi yapanlar, çeşitli iftiralarla maruz kalmışlardır. Milli menfaatleri zedelemekle ve hatta komünistlikle itham edilmişlerdir. Halkın husumeti, mücadeleyi yapanlar üzerine propagandalarla tevcih edilmiştir. (...). (Baykara, 1974, s. 192).

Baykara, romanında sendikacılara vurulan komünistlik ithamının bir başka boyutuna da parmak basmış; o dönemde komünizm karşıtlığını sistematik bir şekilde planlayanlar, halka “komünizmin iktisadî boyutundan” ziyade “ahlakî ve dîne ait tüm değerleri” reddeden bir anlayış⁸ olduğunu vurgulamışlardır: “*Ulan dinsiz imansızlar karılarınızı, kızlarınızı peşkeş mi çekmek istiyorsunuz. Pis komünistler.*” (Baykara, 1974, s. 108).

6 1963-1980 arası dönemde sendikalar arası maddi dayanışma örnekleri yaygındır. Örneğin Petrol-İş’in yönettiği Bereç grevinde Haydarpaşa Demiryolu İşçileri Sendikası 1.000 TL; Zonguldak Maden İşçileri Sendikası 25.000 TL yardım yapmışlardır. *Bk.* (Yici, 2010, s. 91-92).

7 Cemiyetler Kanunu’nun 9/H maddesindeki “Sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamaz” hükmü 1946’da çıkarıldıktan sonra “Türkiye Sosyalist Partisi” (TSP) ve “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi”nin (TSEKP) öncülüğünde kurulan sendikalar 16 Aralık 1946’da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. Kapatılma sonrasında yayınlanan basın bildirisinde: “*Müfrit komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurulan sendikalar*” ifadesi, bazı kesimlerin bilinçli propagandalarıyla halk arasında uzun süre sendika ve sendikacılara “komünist damgası” vurulmasında etkili olmuştur. *Bkz.* (Mahiroğulları, 2019, s.19).

8 Örneğin, Kemal Pilavoğlu, “Komünizme Hücum” adlı eserinde “*Dünyayı bir veba gibi sarıp tahrîp eden komünizme karşı uyanık ol! Zira, komünistlik dinî ve millî kültürün en büyük düşmanıdır. Yaşamak için komünistliği ezmek millî olduğu kadar dinî ve insanî bir borçtur.*” demiştir (Meşe, 2013, s. 51).

Romanda grev kararı alındıktan sonra, işveren Atıf Bey, “Türkiye’yi Sevenler Derneği” başkanını telefonla arayarak grevlerin memleket ekonomisine vereceği zararları dile getiren bir protesto toplantısı tertip etmesini istemiştir. Romandaki dernek adı kurgusal olsa da, 1950’li yılların sonlarından itibaren bazı muhafazakâr kimlikli cemaatler, keza tüzel kişiliği haiz dernekler, yayın, konferans ve nümayişler yoluyla halkı bilinçlendirmek bağlamında komünizm karşıtı faaliyetlerde buldukları bilinmektedir (Meşe, 2013, s. 50-52) Dolayısıyla, romandaki derneğin adı kurgusal olsa da, başvuru yöntem ve komünizm karşıtı faaliyetleri gerçektir.

Diğer taraftan Baykara, romanında grev hakkının verilmesini ekonomiyi olumsuz etkileyip millî menfaatleri zedeleyeceğini sıklıkla dile getiren sermaye sahiplerinin, kişisel çıkarları söz konusu olduğunda her türlü entrikaya ve samimiyetsizliğe başvurduklarına da ayrıntılı olarak yer vermiştir. Nitekim, romandaki kurguda detaylandırıldığı üzere, ilaç ithalatı yapan Harrison firması, piyasada kendi ürünlerini satabilme amacıyla rakibi olduğu Sıhhat İlaç Fabrikasında sürmekte olan grevin devam ettirilmesi için işçilere hitaben gerçek dışı korsan bir beyanname /bildiri yayınlamıştır:

“Cefakâr İşçi Kardeş!

Bu beyannameyi sizleri seven insanlar olarak dağıtıyoruz. Sen ve çocukların açlık ve sefalet içinde greve devam ederken, seni temsil ettiğini idda eden sendikacılar seni dün gece işverene sattılar. Bugün işverenle senin satış belgeni utanmadan imzalayacaklar. Onlara kanma! Hakkını elde etmek için greve devam et. Anayasanın sana tanıdığı bir hakkı sonuna kadar kullan! Sendikacılar işverenden yüz binlerce lira alarak seni açlığa boğmak istiyorlar. İşçi Dostları” (Baykara, 1974, s. 214-215)

Paragrafta görüldüğü üzere, her fırsatta grevlerin millî ekonomiye zararlı olduğunu savunan özel sektör yetkilileri gibi Harrison firmasının yetkilisi Moiz, Sıhhat Fabrikası İşçileri Sendikası Başkanı Nazmi Bey ve Millî Sendika Başkanı Ziya Bey ile görüşerek grevin bir buçuk ay daha sürdürülmesi için rüşvet teklif etmiştir (Baykara, 1974, s. 210).

Yazar, rakip firmanın yetkilisinin sendika başkanına rüşvet teklif etmesi vesilesiyle, bir yandan işveren üzerinden kapitalizmin bu tür ayak oyunla-

rına dikkat çekerken (Erdal, 2022, s.183-184) bir yandan da Ziya Bey gibi sendikal örgütlenme, keza toplu pazarlık yöntem ve stratejileriyle ilgili incelikleri kavrayan bilinçli sendika yöneticilerin önemini de vurgulamak istemiştir:

“Esas olan grevleri işçilerin faydalanacağı şekilde yönetmektir. Bu da grevden önce, araştırma ve istihbarat ile mümkün olur. (...) Grevden önce, işverenin siparişlerini, ticari rakiplerini, maliyet hesaplarını, hatta şahsi karakterlerini dahi tespit ederler.” (Baykara, 1974, s. 212).

Moiz’in rüşvet teklifi kabul edilmez. Ortaya çıkan bu durumu sendikanın yararına değerlendirme zamanının geldiğini kavrayan Nazmi ve Ziya Beyler, ertesi gün işverenle oturdukları toplu görüşme masasında, ücret artışı ve sosyal haklarla ilgili yüksek oranlı tekliflerini Atif Bey’i kabul etmek zorunda bırakırlar:

“İşveren yılda iki maaş tutarında işçilerine ikramiye vermeyi kabul eder. Ayrıca, her yıl müessese kârının % 10 ‘u işçilere dağıtılır. İşveren, her yıl, bir sayfiye yerinde işçilere kamp yapmayı ve yılda bir ay ücretli izin tanımayı kabul eder. İşveren, işyerinin verimini yükseltici tedbirleri işçi sendikasıyla müştereken almayı ve bu yolda eğitim masraflarını kabul eder. (...) Sendikanın muvafakatı alınmadan işçi tensikatu yapılmaz. İşveren, kadın işçilerin çocukları için bir kreş açmayı kabul eder. (...).

İşverenle vardığımız anlaşmaya göre sözleşme, seçimden sonra imzalanacaktır. Yarın yapılacak milletvekilleri seçimleri itibarıyla işlerinize ertesi gün başlayacaksınız.” (Baykara, 1974, s. 217-218).

Baykara,“Sözleşme,seçimden sonra imzalanacaktır” ibaresiyle, işverenin sözleşmede kararlaştırılan yüksek oranlı iyileştirmeleri hazmedemediğini, -gün ola harman ola- bağlamında iki gün sonra yapılacak seçimlerle şekillenecek siyasî yapıdan hâlâ medet umduğunu romanın son cümlesiyle okuyucuya sunmuştur:

“Atif Bey, Ziya ve Nazım Beylere dönerek: Bugün bu topluluğun neşesi beni çok mesut etti. Bugün burada yaptığınız mücadeleyi kazandınız. Bakalım, yarın seçimde de kazanacak mısınız? Sanki ‘İşte bu olamaz’ demek istiyordu.” (Baykara, 1974, s. 219).

Grev Kazanı'nda, işçi-işveren cephesinde her iki kesimin haklarını koruma amaçlı mücadelede sendikal örgütlenmenin önemi, keza bu mücadelede "hukuk sınırları" içinde üyelerinin çıkarlarını savunan sendika yöneticilerinin başarılı olacağı vurgulanmıştır. Toplu sözleşme ve grev süreciyle ilgili olay örgüsünde, romanın sosyal zamanı olan 1963-1965 arası yürürlükteki "274 sayılı Sendikalar, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunları"yla çelişen ifadeler yer almamıştır. Dolayısıyla, Baykara, romanında Ziya Bey örneğinde olduğu üzere hem kahramanlarda, hem de yasal mevzuatta gerçekliği resmetmeye özen göstermiştir.

2. Reşat Enis Aygen, Sarı İt

Romanda ana mekân İstanbul, ikincil mekânlar ise İzmit, Ankara ve Kayseridir. Olay örgüsünde merkeze alınan ana tema, ağırlıklı olarak emeğin hakkını koruma amaçlı örgütlenmenin gerekliliğini özümsemiş sendikacılar ile üyelerinden ziyade işverenlerin çıkarlarını gözeten "sarı sendikacılar" arasındaki mücadele üzerine kurulmuştur. Romanda gerçekleşen grevlerin birincisinde hangi semtteki fabrikada olduğunun ipucu verilmemiş; ikincisinde sadece "Boğazdaki büyük fabrika" ibaresiyle yetinilmiş; üçüncüsünde "Madeni eşya fabrikası", dördüncüsü "Pil fabrikası", beşincisi İzmit'te "Kimya fabrikasında" olmak üzere grev tarihlerinin ve işletme unvanlarının açıkça belirtilmediği beş grevden bahsedilmiştir.

Romandaki sosyal zaman, anlatıda yer alan grevler göz önüne alındığında 1963 tarihli sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık esaslarını belirleyen 274 ve 275 sayılı iki yasanın yürürlüğü sonrası 1964-1966 arası olmalıdır. Romanda geniş bir şahıs kadrosu bulunmakla birlikte, incelediğimiz ana temada ilkelerinden taviz vermeyen, kendini işçileri bilinçlendirme yoluna adan sendikacı Selim Reşit ile aydın bir tip Cumhuriyet Ünal gibi iki önemli karakter vardır (Armağan, 2023, s. 58). Aysima, Hasan Kotan, Raif, Veysel, Necati, Şoför Kâzım, Yunus Korkmaz, Karayel İbo gibi isimler ikincil karakterler arasında yer alır.

Yazarın, romanın başlığındaki "Sarı İt"⁹ kavramını, İngiltere'deki "yellow dog" tamlamasından aldığı anlaşılmaktadır (Aygen, 1968, s. 69). Ne var ki,

9 Metinde yer alan alıntılar, Sarı İt, Ararat Yayınevi, 1968 tarihli baskısından alınmıştır.

bu kavram ABD’de işverenlerin işe yeni aldıkları işçiye hiçbir sendikaya üye olmamayı taahhüt ettiren “*Yellow Dog Act*” sözleşmesinde geçen “sendikali işçiye” atfedilen sıfattır. Dolayısıyla, Aygen, renk benzerliği dışında “sarı sendikacılığı” çağrıştırmayan söz konusu kavramı sehven kullanmış olmalıdır.

Yazar, romanda AFL (Amerikan İş Federasyonu) aracılığıyla Amerika’ya davet edilen yedi sendika başkanının yurda dönüşü dolayısıyla Amerikan konsolos yardımcısının Ankara’da verdiği kokteylden bahsetmektedir. Muhtemelen, bu özel bir ziyaret olmalıdır. Genel ve planlı ziyaretler ise, 1961-1970 arası ABD’de kurulu AID’in (Uluslararası Kalkınma Ajansı) Türk sendikacılığıyla yakinen ilgilendiği, Türk-İş bünyesindeki çok sayıda sendikacıyı ABD’ye davet ederek bir buçuk ve üçer aylık dönemler halinde seminere tabi tuttuğu bilinmektedir (Mahiroğulları, 2024, s. 282).

Aygen, romanın ilerleyen bölümünde: ICFTU’nun (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) da Türk sendikacılığıyla ilgilendiğinden, sendikalara maddi yardımda bulunduğu bahsederken, Amerika’ya gönderilen sendikacıların kendilerine verilen seminerlerin kapısından bile geçemediklerini abartılı ve önyargılı ifadelerle ima etmiştir: “*O bar benim, bu gece kulübü senin, viski, kadın...*”(Aygen, 1968, s. 125).

ICFTU, Türk-İş’in 1960’ta üye olduğu uluslar arası sendikal üst örgüttür. Dolayısıyla, Türk sendikacılığıyla ilgilenmesi doğaldır. AFL ve AID’in Türk sendikacılığıyla ilgilenmesi ise, kimi çevrelerce “vesayet odaklı ilişki” bağlamında eleştirilmiş(Çelik, 2010, s.434-446); bu konu, DİSK’in kuruluş gerekçeleri arasında da yer almıştır (Sülker,1969, s.88). Aygen, romanda Amerika’ya sendikacıların götürülmesi konusunda tarihi gerçekliğe uymuş¹⁰ ne var ki, seminerler konusunda önyargılı¹¹ davranmıştır.

10 AFL ve AID, Rusya’ya karşı Türkiye’nin desteklenmesini öngören Truman doktrini ve Marshall planı doğrultusunda yapılacak yardımlar bağlamında doktriner sendikacıya alternatif oluşturmak amacıyla 1961 sonrası Amerika’ya götürdüğü sendikalılara “pragmatik /mesleki ekonomik ve antikomünist bir sendikacılık” oluşturmanın yararlarıyla ilgili seminerler düzenlemiştir. Geniş bilgi için Bk. (Mahiroğulları, 2024, s.112).

11 Amerika’ya götürülen sendikacılarla ilgili kimi çevrelerce yapılan eleştirilere Harb-İş Genel Başkanı Kenan Durukan, Yıldırım Koç ile yaptığı bir söyleşide değinmiştir: “*Amerika’ya gittik. Amerikalı beni nasıl etkileyecek de Amerika’nın ideallerine hizmet eden bir adam durumuna getirecek? Üç ay oraya gittim diye Amerika’ya uşaklık mı edeceğim?. Diğer arkadaşlar için de durum bu. Üç ay Amerika’da kaldık diye Amerikan’ın*

Romanda beş grevden bahsedilmişse de, ilk iki grevle ilgili hangi fabrikada yapıldığı, keza grev süreciyle ilgili ipucu verilmediğinden tarihsel gerçeklik bakımından değerlendirmemiz mümkün olmamıştır. Yazar, romanda üçüncü grev olarak “Madeni Eşya Fabrikası”ndaki greve yer vermiş; greve başvuru fabrikasının hangi üretim dalında kurulu olduğunu satır arasındaki bir sözcüğe gizlemiştir: “*Makinaları mühürleyemezsiniz sayın hakimim... (...) Isının kırka yükseldiği şu boğucu yaz günü vatandaşı buzdolapsız bırakamazsınız.*” (Aygen, 1968, s.117). Son cümledeki “buzdolabı” sözcüğünden grevin 10 Ağustos 1964’te başlayan “Arçelik grevi” olduğu anlaşılmaktadır (Yükselen, 1996, s. 76-77). Söz konusu grev, yetkili sendikanın haklı olmasına karşın, uzun süre yargıda verilen çelişkili kararlarla 2 yıl sonra sonuçlanmıştır:

“...Madeni eşya fabrikasında grev başlayalı bugün 62. gün. İşveren, Türkiye’nin ilk planda bir iş adamı...Sendikanın istediği hakları ve zammı vermemekte direniyordu. (...)

Fabrika çalışmasına devam ediyordu. İşverenin, dışarıdan işçi tutup çalıştırmasını önleyemiyorlar. Polis, yakınmalarına kulak asmiyordu. Patlak veren kavgalarda grevci işçi haksız çıkartılıyor, karakol nezarethanelerinde saatlerce tutuluyordu. Fabrikanın sayfalar dolusu ilanlarını basan gazeteler, 1500 işçinin grevini halka duyurmuyordu. Umudumuz mahkemenin kararında...

(...). Dava kısa sürdü; yargıcın kararını öğrenince sendikacıların tepesinden kaynar su döküldü. 1.500 işçinin isteği millî çıkarlara aykırıymış. (...). Üç gün sonra grev sona erdi.” (Aygen, 1968, s.115-118)

ideolojisinin oyuncuğı haline gelmemizi düşünmek akıl almaz bir şey. O dönemde ne ülkenizin ne de Türk-İş’in olanakları 22 kişiyi Amerika’ya götürüp üç ay gözlem yapma imkanını sağlayacak kadar büyük değildi. O gözlemler, Türk sendikacılığının ivme kazanmasında çok önemli rol oynamıştır. Bizleri, uçak fabrikasına, tank fabrikasına götürdüler.(...). Bk. (Koç, 1999, s. 192).

Aygen, Türk sendikacılık tarihine “*ibretlik mahkeme kararlarıyla*”¹² geçen söz konusu grev hakkında romanında kısa ve yetersiz bilgi vermiş olsa da, konuyu tarihî gerçekliğe uygun olarak okuyucuya aktarmıştır.

Yazar, romanında dördüncü greve “pil fabrikası” grevi olarak yer vermiştir. “Pil fabrikası” ibaresiyle Türk sendikacılık tarihine “İşçilerden çok işverenleri düşünmeye zorlayan grev” (Yici, 2020: 11) olarak geçen 7 Aralık 1964’te 1.100 işçinin katıldığı “*Berec grevi*”dir. Aygen, grev sürecini tarihi gerçekçilik bağlamında okura aktarmıştır:

“Grev başladığı sabah Gazi Osman Paşa’daki Atatürk Anıtı önünde bin yüz işçi toplanmıştı. (...)

Grevin altıncı günü Cumartesiydi. Sendikanın anlaştığı bir Migros kamyonu dopdolu yiyecek yükü ile fabrikanın önünde kepenklerini açmıştı. Yüzlerce grevci işçi çevirmişti kamyonu. (...). “Fabrikayı kendi malımız gibi koruyoruz. Gece karanlığı indimi gözcülerin sayısı yarım düzineye erişiyor.

Şimdi sen sanırsın ki, mal kaçırılmasın diye ... Her şey beklenir bu adamlardan. Dün sabah oyunbozan 22 kadın işçiyi fabrikaya sokarken kamyonun arka camını kırdırtan da o idi...Bu yirmi iki kadın işçinin kandırlılığı pek kahpece olmuş; Sabaha karşı bütün işçilerin evlerini dolaşmışlar; Jandarma başçavuşu çağırıyor. İçlerinden 22 kadın kanmış bu lafa.” (Aygen, 1968, s. 127-136)

12 Maden-İş Sendikasının örgütlü olduğu Arçelik fabrikasında, toplu sözleşme görüşmeleri olumsuzlukla sonuçlanınca, 275 sayılı Yasa gereği uzlaştırma aşamasına geçilmiş; kurulun önerisini sendika kabul ederken, işveren reddetmiştir. Bu durum karşısında, sendika grev kararı almış, 10 Ağustos 1964’te grevi başlatmıştır. İşveren ise, sendikanın kendisine grevi başlatma tarihini bildirmemesi, keza 7. gün uygulanmayan grevin yasadışı olduğu gerekçesiyle 18 Ağustos’ta sendika aleyhine Asliye Hukuk Mahkemesine dava açmışsa da, mahkeme işverenin başvurusunu reddetmiştir. İşveren, bu kez mahkemenin kararını temyiz etmiş; Yargıtay’ın ilgili dairesi kararı işverenin lehine bozmuştur. Davanın yeniden görülmesi aşamasında birinci derece mahkeme ilk kararındaki gibi grevin yasal olduğunda ısrar etmiş; direnme kararlarındaki prosedür gereği bu defa dava 14 Aralık 1966’da Yargıtay Hukuk Genel Kurulunda görüşülerek grevin yasal olduğuna karar verilmiştir. İşveren, dava sürecinde grevci işçilerin yerine 275 sayılı Yasa’nın 27. maddesi 2. fıkrasındaki açık hükme rağmen dışarıdan getirdiği işçileri çalıştırmaya başlatmıştır. Sendika, savcılığa başvurarak keyfi uygulamanın durdurulması, grevci işçilerin tezgahlarının mühürlenmesi için ihtiyati tedbir talebinde bulunmuş; ilginçtir, romanda belirtildiği gibi mahkeme sendikanın ihtiyati tedbir talebinin reddine karar vermiştir. Bkz. (Yükselen, 1996, s. 76-77).

Yazarın son paragrafta anlattıkları Özkal Yici'nin kaleme aldığı "Berec Gre-vi" kitabında işverenin grevi kırmak amacıyla sinsi planlarıyla örtüşmektedir (Yici, 2010, s. 43-44). İkinci paragrafta bahsedilen sendika tarafından grevci işçilere yapılan gıda yardımı, sonraki günlerde de sürmüştür.

Berec grevinde mutlu anlar da yaşanmış; sendika, grev süresinde evlenecek gençlerin düğün masraflarının karşılanacağını, yine bu sürede doğacak çocuklara "Grev" adı verilmek kaydıyla çocuklara altın nazarlık takılacağını taahhüt etmiştir. Sendika başkanı Cumhuriyet, yeni doğan çocuklara altın nazarlık takarken "Mutlu günler yaşayacak Eyüp Grev¹³ insanın insan tarafından sömürüldüğünü görmeyecek Türkiye, Eyüp alın terinin hakkını alacak" dedi. (Aygen, 1968, s. 190)

Romanın ilerleyen bölümünde, Aygen "3008 sayılı İş Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 1950 tarih 5518 sayılı Kanun'un 3. Maddesiyle ¹⁴ yapılan değişiklikleri haksız tensikat, keza "grev yapan işçiye karşı işverenin elinde en güçlü silah" iddiasında bulunmuştur:

"Pil fabrikası işvereni işçileri çıkarmaya başlamış (...) Cumhuriyet; 5518 sayılı Kanun'un üçüncü maddesini sana anlatmıştım daha önce. Ben de bu maddenin oyununa gelmiştim. Bilirim o maddeyi ...İşveren işçi çıkarmaya bir ay önceden Çalışma Müdürlüğüne bildirmiş; üçüncü maddeye göre ortada kanunsuz bir işlem yok...Bu ne biçim kanun. Üçüncü madde, grev yapan işçiye karşı işverenin elinde en güçlü hınc silah!." (Aygen, 1968, s. 243).

13 Berec grevi sırasında doğan iki çocuğa "Grev Köroğlu" ve "Grev Ulu" isimleri verilmiş; altın nazarlıkları bizzat Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Ziya Hepbir takmıştır. Bkz. (YICI, 2020, 82-98).

14 Üçüncü madde: İşverenler, kanuni ve nizami mükellefiyetlerini yerine getirmek suretiyle de olsa, işçilerinin toplu bir halde veya toplu sayılacak şekilde kısa fasılalarla işten çıkarmak istedikleri taktirde bunların işlerine son vermeden bir ay önce çıkarılmayı gerektiren sebep ve zaruretleri belirtmek suretiyle Çalışma Bakanlığının yetkili teşkilatına yazı ile bildirmeye mecburdurlar.

Yukarıdaki fıkra hükmüne göre toplu işçi çıkaran işverenler veya bu gibi iş yerlerini aynı şartlarla işletmeye devam eden veya yeniden başlayan işverenler çıkarma tarihinden itibaren altı ay içinde aynı işyerlerine aynı iş için tekrar işçi almaya ihtiyaç duydukları taktirde, keyfiyeti münasip vasıtalarla ilan ederek evvelce işten çıkardıkları işçilerden çalışmak isteyenleri aynı şartlarla işe almaya mecburdurlar.

Son fıkra hükmüne riayet etmeyen işverenler veya vekilleri için mahiyetine ve işçi adedinin az veya çokluğuna göre 200 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Resmi Gazete, 31.1. 1950, Sayı:7420.

Yazar, işçi taraftarı ve düz bir mantıkla 5518 sayılı Kanun’da 3. maddeyle yapılan düzenlemeyi haksız tensikat ve grev önleyici olarak görüp eleştirmiş; 3. maddede yer alan düzenlemeye sadece greve katılmak isteyen işçileri engellemeye yönelik olduğu önyargısıyla bakmıştır. Kimi işverenler, söz konusu maddeyle getirilen düzenlemeleri kötü niyetli olarak kullanabilir; ancak yasa koyucunun, maddenin birinci paragrafındaki toplu işten çıkarılan işçiler için; “İşverenin çıkarmayı gerektiren sebep ve zaruretleri belirtmek suretiyle”; ikinci paragrafta “Çıkarma tarihinden itibaren altı ay içinde aynı işyerlerine aynı iş için tekrar işçi almaya ihtiyaç duydukları taktirde işten çıkardıkları işçilerden çalışmak isteyenleri aynı şartlarla işe almaya mecburdurlar.” hükmü getirdiği gibi;son paragrafta para cezası uygulamasıyla da işverenin haksız tensikatını önlemeye çalışıldığı açıktır. Ayrıca, düzenlemenin ana gerekçesinin olası bir ekonomik krize karşı işyerlerinin kapanmasını önlemeye yönelik olduğu, gerek o dönemde gerekse günümüzde de hem uluslararası, hem de ulusal hukukta kabul görmüştür. Bu cümleden olarak; 3008 sayılı İş Kanunu’na 1950’de giren söz konusu düzenleme, hukukumuzda kesintisiz olarak gerek 1475 (m. 24), gerekse halen uygulamada olan 4857 sayılı İş Kanunu’nda (m. 29) yer almıştır. Diğer taraftan, Aygen’in söz konusu düzenlemeyle ilgili eleştirel yaklaşımının sadece kendi şahsına münhasır olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Türkiye İşçi Partisi TBMM grubunun, 1963’te 5518 sayılı Kanun’la 3008 sayılı Kanun’da yapılan değişikliklerin önemli bir kısmının iptali için Anayasa Mahkemesine açtıkları iptal davası dilekçelerinde¹⁵ 3. maddedeki düzenleme için iptal istemi yer almamıştır.

Romanda, beşinci grevin İzmit kimya sanayi fabrikalarının birinde uygulandığı belirtilmiştir. Aşağıdaki ifadelerden, grevin “İzmit Kimya İşçileri Sendikasının” Tarım Koruma İlaçları Fabrikasında 25 Haziran 1965’te başlattığı grev olduğu anlaşılmaktadır (T.Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998 a, s.181-182): “*Çeşitli iş kolunda üç beş sendika,sendikasının İzmit’te kimya sanayi fabrikalarından birinde başlattığı grevi destekliyordu. Selim Reşit’in sendikası da bunlar arasında.*” (Aygen, 1968, s.285).

15 Davacı : Türkiye İşçi Partisi

Dâvanın konusu: 3008 sayılı İş Kanununun 5518 sayılı kanunla değişik 1 inci maddesinin birinci fıkrasının, 2 nci maddesinin A, C, Ç, D fıkralarının, 38 inci maddesinin birinci fıkrasının, 72., 73., 75., 127., 128., 129., 130., 132 nci maddelerinin Anayasa’ya aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

Romanda,işyerinde örgütlü sendikaya üye işçilerin grev sürecinde işverenin fabrikaya hammadde getirmesine engel olduklarına yer verilmiştir:

“On gün oluyordu bin ton yüklü küçük vapur bu iskeleye bağlanalı... Kıyamet bin ton tuz için kopuyordu. İşveren, tuzu fabrikaya çıkartmak istiyordu. Canavar gibi saldıırıyordu grevciler.¹⁶ Tuz içeri girdi mi ekmek elden gidecekti biliyorlardı bunu...” (Aygen, 1968, s. 286).

Aygen, ileriki bölümlerde aynı konuyla ilgili olarak grev sürecinde işverenin fabrikaya hammadde getirmesinin engellenmesinin yasaya aykırı olduğuna¹⁷ dikkat çekmişse de(*Oysa kanun açıktı; işverenin hammadde alışı önlenemezdi.* s. 382),işyerinde örgütlü sendikanın haksız eylemini, keza eylem sırasında yaşanan işçi-polis kavgasını eleştirmekten uzak durmuştur. Ayrıca, aşağıdaki paragrafta yazarın yasal mevzuat konusundaki bilgi eksikliği, yürürlükteki 275 sayılı Kanun’un bazı hükümleriyle çelişecek ifadeler kullanılmasına neden olmuştur:

“.....fabrikası işvereni, sendikasından davacıydı. Grev yüzünden uğradığı bir milyon lira kaybını ödetmek istiyordu.¹⁸Grevciler, kamyon tekerlekleri altına yatarak zor kullanarak hammadde sokmamıştı günlerce fabrikaya... Oysa kanun açıktı; işverenin hammadde alışı önlenemezdi.

Cumhur: kötü bir adam bu işveren dedi: Grev süresince işçiye ödemediği ücretleri bloke ettirmesi¹⁹ yetmiyormuş gibi sendikanın bu işyerinden başka 6 fabrikada işçi aidatına haciz koydurmuş (Aygen, 1968, s. 382).

16 Grev sürecinde işverenin fabrikaya hammadde sokma teşebbüsüne; işyerinde örgütlü sendikaya üye bir grup işçi 5 Temmuz günü limana gelen gemideki tuzların fabrikaya getirilmesini engellemişlerdir. 7 ve 13 Temmuz’da aynı geminin boşaltılmasını ikinci ve üçüncü kez engellemek isteyen 14 işçi ve 4 polis yaralanmış; 9 işçi ve bir sendikacı göz altına alınmıştır. (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998a, s. 182).

17 275 sayılı TİSGLK’de: “...işyeri için lüzumlu maddelerin, araç ve gereçlerin işyerine sokulmasına engel olunamaz...” (m. 38) “Hiçbir surette üretim veya satışa yönelik olmamak kaydı ile ...(m.39).

18 Sendikacılık Ansiklopedisi’nde söz konusu grevle ilgili verilen bilgiler arasında işverenin sendika aleyhine bir milyon liralık tazminat davası açtığı bilgisi yoktur. Bkz. (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998a, s. 182).

19 Yazar, bu ifadeyi sehven kullanmış olmalı; zira greve katılan işçilerin hizmet akitleri askıya alınır ve grev süresince ücret ödenmez.Bkz. 275 sayılı TİSGLK, 27. Madde.

Aygen, İzmit'teki işverenin işyerinde örgütlü sendikayı tanımamasını, keza onunla aynı masaya oturmak istemediğinin gerekçesine aşağıdaki paragrafta yer vermiştir:

“Ücretlere zam mı? Hay hayyy... Çocuk zammı mı? Hay haaayyy... İş-ten çıkarılıştta tazminat mı? Hay hayyy... Günde iki kap yemek mi? Ben dört kap vereceğim... Ama, beni bu sendika ile karşı karşıya oturtmayın! Sebebi neymiş? Sendika yöneticilerinden bazıları Emekçi Partisindenmiş.”(Aygen, 1968, s. 286).

Yazar, yukarıdaki paragrafta işverenin “Beni bu sendikayla masaya oturtmayın” sözünden hareketle; 1965 sonrası işverenlerin nezdinde sendika tercihi döneminin başladığına, keza tercihin giderek “sol ideolojik/ mücadelecı sendikacılıktan” ziyade, “sağ /pragmatist uzlaşmacı sendikacılık” yönünde olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Sarı İt romanında sendikalaşmanın işçi sınıfına verdiği en mühim silahın grev olduğunu vurgulayan Aygen, sınıfın yeterli bilince sahip olmaması nedeniyle söz konusu silahı gereği gibi kullanamadığını (Sarıççek, 1995, s. 335) sendikacı Cumhur’un sözleriyle dile getirmiştir: “Var gücümüzle işçiyi eğitmeye çalışacağız. Bilinçsiz bir toplum olmaktan kurtaracağız işçiyi.” (Aygen, 1968, s. 243-244).

Sonuç itibarıyla Aygen, romanın ilk bölümlerinde mekân ve işkolunu belirtmeksizin bahsettiği ilk iki grevde, işyerlerinde örgütlü “sarı sendikacı”ların işveren lehine tutumlarını haklı olarak eleştirmiştir. Romanda doğrudan isimlerini vermediği Berec, Arçelik ve İzmit Kimya Fabrikası grevlerini okuyucuya aktarırken hem mekân, hem de olay örgüsünün ana iskeletinde tarihi gerçekliğe riayet etmiştir. Ne var ki, Yazar’ın söz konusu üç grevle ilgili ana olay örgüsündeki gerçekçiliğe gösterdiği titizliği, sendikacılıkla ilgili yasal düzenlemeleri yorumlarken gösterememiş; tek taraflı, kendi düşünce sistematığının dışına çıkamamıştır.

3. Erol Toy, Gözbağı

Yazar, Gözbağı romanında²⁰ 1928’de İstanbul tramvay işçilerinin greviyle başlattığı uzun soluklu olay örgüsünü, 1969’da Türk Demir Döküm Fabrikasının işgal eylemi ve 15-16 Haziran olaylarıyla sonlandırır. Makalemizde

20 Gözbağı romanıyla ilgili metindeki alıntılar Ulak Yayıncılık 2017 baskısından alınmıştır.

sosyal zamanla örtüşmesi bağlamında Gözbağı romanının son bölümünü oluşturan fabrika işgali,²¹ 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda köklü değişiklikler öngören 1317 sayılı Kanun'un kabulü sonrası başlayan 15-16 Haziran olaylarına yer verilmiştir.

Romanın son bölümündeki olay örgüsünde, sendikal örgütlenme, sınıf bilinci kazanmanın önemi ve işçileri çalıştıkları fabrikayı işgale götüren etkenlere yer verilmiştir. Ana mekân, o dönemde işyerlerinin "*militan sendikacılıktan*" etkilenen (Balkılıç, 2017, s. 37) İstanbul Silahtarağa semti civarıdır. Geniş kişi kadrosunda; baş kahraman 1928'deki İstanbul tramvay grevine katılan, romanın son bölümünde 1969 itibarıyla Demirdöküm Fabrikasında işçi olarak çalışan Hüseyin Usta'dır. İşçi haklarının savunulmasında Hüseyin Usta'yla aynı düşüncede olan Ahmet, Oktay, Fatma, Salih işçi cephesinin; Personel Müdürü Sabih, Rıza, Fehmi Çok,²² Selim, Genel Müdür Burhan, işveren cephesindeki karakterlerdir.

Toy, Türk sanayi işçisinin 1963'te yürürlüğe giren grevli toplu pazarlık yasasının kendilerine sağladığı hakları henüz özümseyemediğini dile getirerek bu konuda bilinçlenme eksikliğini gidermeye katkı sağlayan Kemal Sülker²³ ve Haydar Kazgan'nın seminerlerinden bahsetmiştir:

"Yahu neler varmış ta biz bilmiyormuşuz?. Kendimizi en birinci sendikacı belleyip grev yaptık diye, oysa Sülker Hoca'nın anlattıkları doğruysa biz çok geç kalmışız." (...) Hele bir profesör anlatınca, neydi o genç adamın adı? Haydar Kazgan. Güzel anlattı sendikayı değil mi?" (Toy, 2017, s. 385).

21 Türk sendikacılık tarihinde ilki 4 Temmuz 1968'de Derby Lastik Fabrikası işgali olmak üzere; 11 Eylül 1968'de Emayetas; 31 Temmuz 1969'da Türk Demir Döküm; 4 Mayıs 1970'te Sungurlar Kazan Fabrikası işgalleri yaşanmıştır. İşgallerin yaşandığı tarihler, Türk sendikacılığının doktriner kanadını oluşturan DİSK'in 1967'de kuruluşu sonrasına denk düşmektedir. Nitekim, Melike Kaplan'ın aşağıdaki ifadesi de bu düşünceyi destekler niteliktedir: "*1968 yılı itibarıyla birçok fabrikada görülen fabrika eylem ve işgallerinin baş aktörü DİSK üyesi sendikalardır.*" Bkz. (Kaplan, 2022, s. 1151-1158).

22 Toy, Fehmi Çok ismini fabrikanın sahibi Vehbi Koç ismini çağrıştıracak şekilde kurgulamış olmalıdır.

23 Kemal Sülker, Türk işçisinin bilinçlenmesi bağlamında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları dergisinde makalesi yayınlanan, fakültede düzenlenen konferanslara konuşmacı olarak katılan birinci kuşak sendikacılardan biridir.

Toy, sendikalarla siyasi partiler arasında ilişki kurulmasının gerekliliğine dikkat çekerken, sendikaların işçi kesimini partinin desteklenmesine tam anlamıyla kanalize edemediğini ima eder. Yazarın metinde bahsettiği partinin “Türkiye İşçi Partisi” olduğu, 1965 Genel Seçimleri’nde 15 milletvekili çıkarıldığından anlaşılıyor:

“Niye gidip oy verdik sizin partiye? Verdik ya kazanamadık bre usta. 15 kişi sokabildik meclise, o da artık martık²⁴ diye. (...) “Belki de haklısın 15 milletvekili çıkardysak öğretmenlerin,²⁵ gençlerin oylarıyla becerdik bunu. Parti hava alırdı.” (Toy, 2017, s.392- 393.)

Yazarın aşağıdaki paragrafta bahsettiği grev, Kristal-İş’in 31 Ocak 1966’da Paşabahçe Şişe Cam Fabrikasında başlattığı grevdir. Paşabahçe grevi, Türk sendikacılık tarihine grev kararı alan sendikanın bağlı olduğu konfederasyon tarafından sonlandırılmasının istendiği, keza greve destek veren aynı konfederasyona üye Maden-İş, Petrol-İş, Lastik-İş gibi sendikaların geçici olarak ihracına neden olan grev olarak geçmiştir. Toy, grev sonrası üç sendikanın ihracını, yaşanan gerçeklik bağlamında okuyucuya aktarmıştır:

“Adamlar koyup kaçmışlar cam işçilerinin grevini. Bizimkiler toplanıp, dayanın işçi kardeşlerimiz sürdürüyoruz demişler.” (...)“Yani adamlar tutup bünyesinden atmışlar seni. Hâlâ kalıyorum mu diyeceksin?” (Toy, 2017, s. 404-405).

Erol Toy, romanda tornacı Hüseyin’in Usta’nın ağzından 1917 Ekim Devrimi’nin öncüsü Lenin’in komünist parti ve işçi sınıfıyla birlikte verdiği mücadeleyi detaylarıyla okuyucuya sunmuş; gelecekte kapitalizmin pazarlarının bir gün tükeneyeceği ve iplerin tümü komünist ülkelerin eline geçeceği öngörüsünde bulunmuştur:

“Lenin, bunları görüp değerlendirdiğinden partiyi sınıfın yerine geçirmiştir. Geçirmezse devrim olmayacağını bildiğinden iyi hoş ya, bir Lenin hangi şartlarda yetişir? Acaba Rusya, geçen yüzyılın yarısından buyana

24 Artık martık ifadesi, 1965 Milletvekili Genel Seçimlerinde uygulanan “Milli Bâkiye/ Ulusal Artık” sistemiyle ilgilidir. Bu sistemde seçim bölgelerindeki milletvekili sayıları nispi temsil sistemine göre hesaplanır. Partilerin seçim çevrelerinde aldığı bütün artık oylar toplanıp, açıkta kalan milletvekili sayısına bölünerek ilave milletvekili sayısı hesaplanır.

25 Yazar, Temmuz 1965’te kurulan TÖS’ün (Türkiye Öğretmenler Sendikası) TİP’e verdiği desteği ima ediyor olmalı.

doğum sancısına girip, en güzel çocuklarını düşürmüş olmasa daha doğrusu binlerce devrimciyi yok etmiş bulunmasa 917'ye ulaşabilir miydi?“(Toy, 2017, s. 406.) (...)

“Kapitalizm kendi içinde tıkanmıştı. Hele Kara Avrupası'nın pazarları neredeyse tükenmişti. Böyle oldu mu, ya teslim olacaktır kapitalist sınıf, ya da kitlelerin kanını içerek yeniden canlanmaya sıvanacaktır. Sınıflar için teslim olmak yazılı mı? (...). Değil.... Son darbe işçi sınıfı tarafından vurulacak. Pazarlar tükenip, sömürü işçi sınıfını doyuramaz hale gelince iplerin tümü komünist ülkelerin elinde olacak.” (Toy, 2017, s. 409-417).

Toy, romanının altıncı bölümünde fabrika işgaline giden yolun taşlarını döşerken, yolda olup bitenleri kahramanları aracılığıyla dile getirip kendi noktayı nazarından işgalin gerekçelerine yer vermiştir. Bu bölümdeki olay örgüsü, demir döküm fabrikasında örgütlü -ismi romanda belirtilmeyen- Çelik-İş Sendikasının (Balkılıç, 2017, s. 35) 1967 yılında üç yıllığına işverenle bağladığı sözleşme yürürlükteyken, mevcut işçilerin çoğunluğunun 1969'da Maden-İş'e geçmesi üzerine kurulmuştur. Nitekim, işyerinde sayısal çoğunluğu elde eden Maden-İş, önceki asgari ücret ile 1 Temmuz 1969'da yayınlanan asgari ücret kararnamesindeki ücret artış oranının tüm işçilerin ücretlerine yansıtılmasını, keza fabrikada üye çoğunluğunun elde edilmesi sonrasında çalışma koşullarıyla ilgili işverenle yeni bir protokol yapılmasını ister. İşveren ise, mevcut bir sözleşme varken yapılacak bir şey olmadığını, mevcut sözleşmenin Mayıs 1970'te sona ereceğini, işletmede asgari ücretin altında ücret alan 540 işçinin ücretlerinin yeni asgari ücret seviyesine çıkarıldığını belirtir (T. Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998 b, s. 315).

Yazarın, sendika avukatı Akgün'ün ağzından yeni yayınlanan asgari ücret kararnamesinin yasa hükmünde ve toplu iş sözleşmesinin üstünde olduğu savı yasal gerçekliğe uygun olarak okuyucuya sunulmuştur. Ancak, uygun olmayan, işyerinde mevcut olan sözleşmenin süresi dolmadan yeni sözleşme tarzında ayrı bir protokolün devreye sokulmak istenmesidir:

“Geçen gün parti toplantısında avukat Akgün ve bizim Oktay'la konuştum. Akgün ağırlığımızı koyabilirsek, bir çözüm yolu bulabiliriz” dedi. (...) Akgün'ün dediklerine göre yasa sözleşmeden üstünmüş. Sözleşme

yasaya göre yapıldığından; asgari ücret de yasa hükmünde olduğuna göre hemen uygulanması gerekirmiş. Biz bunu koz olarak kullanacağız. (...).

Asgari ücret kararnamesi yayınlandı. Bizim arkadaşların üye olduğu sarı sendika, açık göz patronun her dediğini yazmış sözleşmeye. O da asgari ücretin artacağını biliyormuş ki, ustaca kazıklamış bizi.²⁶ Ağız birliği edip bir güzel dolaba koymuşlar. Biz temsilcilerimizi yolladık. Adam demiş ki, yeni sözleşme zamanı gelsin bunu düşünürüz (...)

Demek yanaşmıyor işveren? Ne asgari ücrete, ne de Maden-İş’le herhangi bir konuşmaya.

-Yanaşmıyormuş. Sözleşme bittiğinde çoğunluk olan sendikayla otururum sözleşme tartışmalarına diyormuş. Ve bundan ötürü kabul etmem Maden-İş’i” (Toy, 2017,s.419- 420).

Yukarıdaki paragraflarda; sendikanın yeni asgari ücretin artış oranında tüm çalışanlar azamı yapılması, işverenin Maden-İş ile protokol masasına oturması gibi istekleri yerine getirilmeyince, işyerinde çalışan 2.500 işçinin 1850’si 31.7.1969’da fabrikayı işgal etmiştir (T.Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998b, s. 315.) Yazar, işgal sırasında fabrikanın su ve elektriğinin kesildiğini, polislerle işçilerin çatıştıklarını, olayların önlenememesiyle tank ve panzerlerle askeri birliğin geldiğini gazetelere de yansıyan boyutuyla okuyucuya aktarmıştır:

“Kaç gündür tıklıp kaldık oraya...

-Eh, kolay değil işçi kavgası.

-Akşamüstü gelirken uğramıştım. Yalnız sularını değil, elektriklerini de kesmiş işveren”. (Toy, 2017, s. 420)

İşgal sırasında tahkikat için fabrikaya gelen savcı, işyeri temsilcisi Ahmet’i sorgulamıştır:

“-Fabrikayı işgal ettiğinizi ve işleri durdurarak şirketin milyonlarca zarar uğramasına neden olduğunuzu söylüyorlar. Bu ağır bir suçtur.

26 Demir Döküm Fabrikasında Çelik-İş’in işverenle 3 yıllığına bağtlatdığı sözleşmeye ulaşamadık.

-Peki 400 liraya çalıştırılan işçilerin 590 lira asgari ücret almasını buyurran yasal kararı uygulamamak suç değil mi?" (Toy, 2017, s. 424).

Sorguda işyeri temsilcisinin ifadesinde yeni kararnameye göre uygulanmadığını söylediği aylık 590 liralık asgari ücret, Çalışma Bakanlığının 1969 yılı için yayınladığı kararnamede 1. Bölgede yer alan İstanbul için günlük bir önceki asgari ücrete göre % 13.2'lik artışla 19.50 lira olarak belirlediği aylık ücrettir (Korkmaz, 2004,s.58). Dolayısıyla,temsilcinin, 590 liralık yeni asgari ücretin uygulanmadığını iddia etmesi, açıkça tenakuzdur.

Romanın son bölümünde, işgal sonrası sendikacılık alanında yaşanan gelişmelere; 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda 1317 sayılı Kanunla yapılmak istenen değişikliklere ve 15-16 Haziran olaylarına yer verilmiştir. Yazarın, romanda "Şimdi Türk-İş ile el ele yeni bir yasa çıkarıyorlar." ifadesinden 274 Sayılı Sendikalar Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören "1317 sayılı Kanun" olduğu anlaşılmaktadır.

"-Ama bu yenilgi delirtti onları. Şimdi Türk-İş ile el ele yeni bir yasa çıkarıyorlar. Hazırlıklar bitti. Meclisten geçmek üzere... Her iş kolunda tek sendika, ülke çapında tek konfederasyon. Sonra da keka..." (Toy, 2017, s. 438)

1969 Genel Seçimleri'nden hemen sonra CHP'li Hayrettin Uysal ve 16 arkadaşının hazırladığı kanun teklifi, CHP'li sendikacı milletvekillerinden Abdullah Baştürk ve dört arkadaşının teklifi, TİP Milletvekili Rıza Kuas tarafından hazırlanan teklif, Hükümet tarafından hazırlanan 274 sayılı Kanun'un bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören tasarı²⁷ TBMM'ye sunulmuştur. Rıza Kuas'ın hazırladığı teklif dışarıda bırakılarak, Hükümet ve CHP milletvekillerince hazırlanan değişiklik tasarı ve teklifleri komisyonda birleştirilmiştir (Mahiroğulları; 2024, s. 188-189).Tasarının birleştirilmiş metninin genel gerekçesinde: "*Güçlü sendikacılık hedeflenmiş, işçi hareketi ve işverenle münasebetlerde bazı ahvalde hukuk dışına çıkan hareketleri de önleyerek lüzumsuz sendika rekabetinin bertaraf edilmesi öngörülmüştür.*" (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1970, s. 37).

27 Tasarıda, eleştirilere neden olan değişiklikler arasında; Türkiye çapında faaliyet gösterebilmek için taban sendikanın kurulacağı işkolunda sigortalı işçilerin en az üçte birini üye kaydetmesi, keza konfederasyon kurulabilmesi için de ülke genelindeki toplam işçi sayısının en az üçte birini üye kaydetme koşulu öne çıkmıştır.

1317 sayılı Kanun’un genel gerekçesindeki “*İşçi hareketi ve işverenle münasebetlerde bazı ahvalde hukuk dışına çıkan hareketleri de önleyerek lüzumsuz sendika rekabetinin bertaraf edilmesi*” ifadesiyle yasa koyucu, 1968 sonrası giderek artan fabrika işgallerini hukuk dışı eylem olarak görmüş, söz konusu eylemlerin altında sendikalar arası rekabetin yattığına da dikkat çekmiştir.

Yazarın, romanda “Şimdi Türk-İş ile el ele yeni bir yasa çıkarıyorlar. (...) Her iş kolunda tek sendika, ülke çapında tek konfederasyon. Sonra da keka” tarzında dile getirdiği yakınmalar, doktrinde ve kimi kesimlerin haklı eleştirileriyle örtüşmektedir. Kutsal’ın ifadesiyle;

“Değişiklik gerekçesinin görünmeyen yüzünde, hızla gelişen DİSK’in zayıflatılıp etkisiz duruma getirilme amacı ağır bastığı gibi söz konusu yasanın önemi, yaptığı değişikliklerden çok neden olduğu toplumsal olaylardan kaynaklanır.” (Kutsal, 1996, s.179).

1317 sayılı Kanun’unla ilgili Kutsal’ın tespitindeki “*Yasanın değişikliklerinden daha önemli olan toplumsal olaylar*”, kuşkusuz 15-16 Haziran olaylarıdır. 1317 sayılı Kanun’un TBMM’de görüşülmesi sırasında DİSK yönetimi, ilgili kanunun hayata geçirilmesini önleyebilmek amacıyla 3 Haziran 1970’teki toplantıda “*Anayasal Direniş Komitesi*” oluşturarak yapılacak protesto eylemlerini kararlaştırmıştır. Kanun, 12 Haziran 1970’te TİP dışındaki partilerin desteğiyle TBMM’de kabul edilince, DİSK ilk protesto eylemini 15 Haziran’da yaklaşık 70.000 işçinin katılımıyla gerçekleştirmiş; 16 Haziran’da eylemler Toy’un romanda da belirttiği üzere Alibeyköy, Hasköy’den Topkapı ve Fatih, keza Levent-Mecidiyeköy yöresinde yoğunlaşmıştır:

“Alibeyköy yukarıdan, Hasköy kıyılarından kıvrım kıvrım akan insan seli, köprüleri aşıp kavuşmak için yürüyordu. (...). Yürüdüler. Fabrikanın önünde durup çalışanları çağırarak durmaksızın büyüdüler. Defterdar’dan yukarıya, Topkapı’ya yöneldiklerinde polis yolları kestini gördüler.” (Toy, 2017, s. 441-442).

16 Haziran’da olayların artması üzerine akşamüstü sıkıyönetim ilan edilmiş; 21 DİSK’li sendikacı gözaltına alınmıştır. 15-16 Haziran Olayları’nın akışı, olaylar sırasında yaşanan tedhiş hareketleri, keza iki gün boyunca

İstanbul'da terör estirilmesi, yürüyüş sırasında atılan sloganlar ve beş kişinin ölümü, DİSK'in önünün kesilmesine yönelik olduğu bilinen 1317 sayılı Kanun'un yasalaşmasını önlemek için konfederasyon yönetiminin düzenlemek istediği haklı protesto eylemleri ve tepkilerine gölge düşürmüştür. Nitekim, 15-16 Haziran Olayları, işçinin demokratik haklarını,²⁸ antidemokratik tepkiler, yakıp yıkmaya ve terör estirerek elde etmek isteyenlerin gövde gösterisine dönüşmesi bağlamında kimi kesimler tarafından eleştirilmiştir (Mahiroğulları, 2024: 262). 15-16 Haziran Olayları, Türkiye'de sıkıyönetim ilan edilmesini gerekli kılacak hadiselere yol açan ilk işçi hareketi; kazanılmış sendikal hakların kısıtlanması istendiğinde işçi kesiminin sınıf bilinciyle ve sınıf çıkarları doğrultusunda yaptığı en büyük kitlesel eylemi (Koç, 1996, s. 347), Türk sendikacılık hareketinin sertleşerek sokak hareketine dönüşmesinin (Çeçen, 1973, s. 148) somut örneği olmuştur.

Gözbağı romanında işçi sorunları ve sendikal mücadeleyi hem zaman aralığı (1928-1970), hem de hacim olarak (474 sayfa) geniş kapsamlı ele alan Erol Toy, romanın ana temasını gizemli bir sözcükle imleyerek işçi sınıfının bilinçlenme edimi ile harekete geçmeyi; sınıfsal düşüncüyü yerleştirme ve köreltici, kuşatıcı, sınırlandırıcı '*gözbağı*'ndan kurtularak sınıfsal hürriyete kavuşması amacıyla söz konusu eserini kaleme almıştır (Armağan, 2023, s. 61).

Toy, yaşanmış olayları okuyucuya yansıtırken, aynanın görüş açısının içinde olmasına karşın, bazı hususları ya görmezlikten gelmiş ya da görüntüyü kendi penceresinden yorumlamıştır. Anlatı temelli eserlerde söz konusu yansıtma subjektifliğini irdeleyen Halis Çetin, "*Kimi yazarlar, realist yansıtmacıların "ayna" metaforunu, 'pencere' metaforu ile değiştirip dış dünyayı iç dünyasıyla birleştirerek anlatmaya çalıştıklarına*" (Çetin, 2018, s. 51) dikkat çekmiştir. Nitekim Toy, romanda anlattığı fabrika işgalinin yasa dışı bir eylem olmasına karşın, kendi penceresinden eylemi haklı göstermeye çalışmıştır. Ayrıca, kimi edebiyat eleştirmenleri, Erol Toy'u olay örgüsüyle doğrudan alakası olmayan uzun ideolojik metinlere romanda yer vermesini, keza benimsemiği ideolojik şartlanmışlığın dışına çıkamamasını eleştirmişlerdir: "*Erol*

28 Nitekim, 1317 sayılı Kanun'un tek işkolu sendikası, tek konfederasyon oluşturulması gibi sendikal özgürlüklere aykırı maddeleri TİP ve CHP'nin başvurusuyla Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.

Toy’un Gözbağı romanında sayfalar süren böyle anlatımlara yer verilmiştir.” (Ekmekçi, 2013, s. 22). Aynı konuda Fethi Naci de, Gözbağı romanında Toy’u; *“Okuduğu kitaplardan edindiği bilgileri romandaki torna ustası bir karakterin ağzından okuyucuya aktarmasını olay örgüsündeki gerçekçiliği gölgelemesi”* nedeniyle eleştirmiştir (Naci, 1990, s. 349).

Sonuç

Makalede incelediğimiz “Grev Kazanı”nda bahsedilen grev kurgusal olsa da, yazarın olay örgüsünün merkezine koyduğu sendikal örgütlenme, toplu pazarlık gibi süreçlerle ilgili yasal düzenlemeler, keza Türk sendikacılığının “işçi hareketi” boyutu kazandığı Saraçhane Mitingi gibi önemli olaylar, keza sendikacılara uzun süre vurulan komünistlik ithamını tarafsız bakış açısıyla okuyucuya aktarması olay örgüsünün yaşanabilirliğini destekleyen unsurlar olmuştur. Dolayısıyla Baykara’nın Grev Kazanı romanı, emek tarihi çalışmalarında edebî kaynak olarak kullanılabilir vasıftaki çalışmalardan biridir. Ayrıca, Baykara’nın romanda ele aldığı “emeğin hakkının korunması sorunu” okuyucuya tarafsız bir gözle yansıtması eserini “*tezli roman*” (Bayındır, 2024, s. 50) sınıfına dahil etmiştir.

Reşat Enis Aygen, Sarı İt romanında, sendikal örgütlenme ve toplu iş uyuşmazlıklarıyla ilgili olay örgüsünün anlatımında büyük ölçüde gerçekçi kalmaya özen göstermiştir. Ne var ki, Aygen’in, romanda önyargılı düşünme ve ideolojik şartlanmışlık taşıyan ifadeler kullandığı da aşikârdır. Nitekim, romanda ABD’ye götürülen sendikacılarla ilgili amacını aşan abartılı ifadeleri, 5518 sayılı Kanun’la yapılan düzenlemenin grevci işçilerin gözünü korkutmaya yönelik olduğu hatalı öngörüsü, İzmit Kimya Fabrikasında grev sürecinde örgütlü sendikanın 275 sayılı Yasadaki hükmün hilafına işverenin hammadde alımının engellenmesi sırasında gazetelere de yansıyan kavgada yaralamalı işçi-polis çatışmasını görmezlikten gelip romana yansıtmaktan kaçınması gibi önyargılı ve ideolojik şartlanmışlık örnekleri yer almıştır. Neticede, Aygen, olay örgüsünün anlatımında gerçekçi kalmışsa da; Fethi Naci’nin “*toplumcu gerçekçi romancıların*” ideolojik şartlanmışlığın dışına çıkamadıkları öngörüsü (Naci, 1990, s. 335), keza Ömer Türkeş’in “*Reşat Enis’in, romanını berrak bir bakış açısıyla yazdığı söylenemez. (...) Sarı İt’te kurgusal gevşeklik var.*” (Türkeş, 2003, s.16-17) ifadesi, yazarın bazı husus-

larda tarafsız kalamadığının tespitidir. Sarı İt romanı, Cuddon'un "İşçi sınıfı ve yaşamı hakkında propaganda niyeti taşıyan roman" tanımı bağlamında "proleter roman" (Cuddon, 1999, s.703) olmanın ötesine geçememiştir.

Toy, Gözbağı romanında fabrika işgal süreci ve 1317 sayılı Kanun'un yasalaşma döneminde gelişen 15-16 Haziran Olayları'nın kurgusunu tarihi gerçeklerle örtüşecek bağlamda okuyucuya sunmuşsa da, anlatıda men-subu olduğu toplumsal gerçekçi akımın ideolojik şartlanmışlığının dışına çıkamamıştır. Başka bir ifadeyle, "Sosyalist ideoloji üzerine inşa edilen toplumcu gerçekçi kuramın, yoksul kesim ve işçileri kapitalizme karşı örgütlenme anlayışı" (Armağan, 2024, s. 196) Erol Toy gibi Türk yazarların romanlarına yön veren etkili unsurlardan biri olmuştur. Söz konusu tespitten hareketle Toy, sendikacılığı DİSK'in benimsediği tarzda "Sınıf hareketi ve sınıf mücadelesinde önemli bir araç" (DİSK, 1968, s. 56), keza "Toplu pazarlık düzeyine itibar etmeksizin işçileri sınıf mücadelesine teşvik eden kurumsal yapı" (Kutal, 1970, s.18) olarak görmüştür. Nitekim, Toy, DİSK'in çeşitli platformlarda dile getirdiği "Toplu iş sözleşmeleri ile işçilere 3-5 kuruş zam elde etmekten çok öteye anlam taşıyan sınıf sendikacılığı" söylemini (DİSK, 1968, s. 56) destekler mahiyette "Kördüğüm" romanında "1963'ten bu yana gelişen sendikacılık, bir yerde ekonomik hakların önceliğine kapılan işçileri siyasal bilinçten uzak tutuyor." (Toy, 1974, s. 263) ifadesiyle sendikal örgütlenmenin temel amaçları arasındaki ücret artışlarının sınıf mücadelesini gölgelediğine dikkat çekmiştir.

Netice itibarıyla; eleştirmen Ömer Türkeş'in "Toplumsal kaygılardan yola çıkılarak yazılan bu tür romanlar, gerçekçi olmakla birlikte çoğu kez politik bakış ile gerçek yer değiştirir. Dolayısıyla gerçek, son aşamada politik belirleyicilikle kesişir." (Türkeş, 2001b, s.147) tespiti bağlamında Gözbağı romanı değerlendirildiğinde, bu dönemde sendikal örgütlenme ve toplu iş mücadelelerine romanlarında yer veren²⁹ "toplumcu gerçekçi kuramın" temsilcilerinden biri olan Toy'un tek yanlı ideolojik tutumu olay örgüsün-

29 1965-1980 arası dönemde romanlarında sendikal örgütlenme ve toplu iş mücadelelerini ele alan yaklaşık yirmiye yakın toplumcu gerçekçi yazarın dışında, söz konusu konuya milliyetçi /muhafazakâr kimlikli edebiyatçılardan sadece Emine İşınsu'nun "Canbaz" adlı romanında yer verilmiştir. Canbaz'daki sendikal faaliyetlerle ilgili olay örgüsünün sosyal zamanı 1970-1980 arasını kapsadığı, dolayısıyla makalemizdeki 1964-1970 arası sosyal zamanı kapsamadığı gerekçesiyle çalışmamızda yer almamıştır.

deki gerçekçiliğe gölge düşürmüştür. Ne var ki, söz konusu olumsuzluklara rağmen, Gözbağını, gerek uzun sürece yönelik (1928-1970) sendikal örgütlenme çabalarını, gerekse dönemin sosyal ve iktisadi hayatında yaşanan dönüşüm düzeyindeki gelişmelerin yansıtılmasını artı değer olarak görüp, -ideolojik saplantı dışında- emek tarihine sağladığı katkıları önemsemek gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ağralı, S. (1967). *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.
- Armağan, B. (2023). *Türk Romanında İşçiler*. İstanbul: Fenomen Yayınları.
- Aygen, R. E. (1968). *Sarı İt*. İstanbul: Ararat Yayınevi.
- Balkılıç, Ö. (2017). Demir Dökümün Sıcağında Ağustos İşgali, *Toplumsal Tarih*, S. 282, ss.32-39.
- Bayındır, T. (2024). *Gazeteci Yazar Barbaros Baykara, (Hayatı- Romanları Üzerine Tematik İnceleme)*. Ankara: Akçağ Yayını.
- Baykara, B.(1974). *Grev Kazanı*.(2. Baskı), Ankara: Akyar Yayınları.
- Cuddon, J. (1999). *A Dictionary of Litrerary Terms and Litrerary Theory*. London: Penguin Books.
- Çeçen, A. (1973). *Türkiye’de Sendikacılık*. Ankara: Özgür İnsan yayını.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim.
- Çetin, H. (2018). *Büyülü Gerçekçilik -Büyünün Gerçekliğinden Gerçekliğin Büyüsüne-*. C.1, Ankara: Kadim Yayınları.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri, Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dereli, T. (1975). *Aydınlar, Sendika Hareketi, Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- DİSK (1968). DİSK 2. Genel Kurul Çalışma Raporu. İstanbul: DİSK Yayını.
- Ekmekçi, V. (2013). *1960-1980 Yılları Arasında Yayınlanmış Sol Romanlar Üze-*

- rinden Özne Olarak Siyasal İnsanın Tahlili*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Erdal, D. (2022). *1960-1971 Arası Türk Romanında Hukuki Mevzuat*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.
- Fırat, H. (2009). 12 Mart Romanlarında Dönemin İşçi Eylemleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11. ss.37-54.
- Hacısalihoglu, E. (2008). *1945-1960 Döneminde Türkiye’de Çalışma Yaşamının Orhan Kemal Romanlarında Temsili*: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kaplan, M. (2022). DİSK’in Kuruluşundan 15-16 Haziran’a Fabrika İşgalleri Sendika Özgürlüğü Eylemlerinden DİSK’i Savunmaya, Çalışma ve Toplum, S.73, ss.1149-1192.
- Koç, Y. (1999). *Türk-İş Tarihinden Portreler*. C. II, Ankara: Türk-İş Yayını.
- Koçak, M. H. - Çelik, A. (2016). “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Sarıhan Mitingi”, Çalışma ve Toplum, 2016/2, ss.647-678.
- Korkmaz, A. (2004). “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Türkiye’de Asgari Ücret: 1951-2003”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, ss.53-69
- Kutal, M. (1970). “İşçi-İşveren İlişkilerinde Gerginlik Yaratıcı Olaylar ve Bunların Başlıca Nedenleri”, İktisat Maliye, C: XXVI, S. 7. ss.16-22.
-(1996). “1317 Sayılı Kanun”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. I, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını.
- Mahiroğulları, A. (2005). “Endüstri Devrimi Sonrasında Emegün İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 32,ss.41-53.
-(2009). *Türk Sendikacılık Tarihinde Komünizmi Te’lin ve Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır Mitingleri*, Karatahta, S. 14, Ankara, ss.15-34.
-(2024). *Osmanlı’dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi (İşçi-İşveren-Memur Sendikacılığı)*, Sivas: Özlem Kitabevi.
- Makal, A. (2007). *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Ça-*

İşmaları, İstanbul: İletişim,

.....(2008). Türkiye Emek Tarihi'nin Bir İzdüşüm Alanı olarak “Edebiyat”, *Çalışma ve Toplum*, 2008 /3,ss.15-43.

Meşe, E. (2013).*Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1970). S sayısı, 133, 3; Dönem 3, 30.4.1970 tarihli komisyon raporu.

Naci, F. (1990). *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*. 2. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınları.

O Hep Sendikacıydı Ziya Hepbir’in Yaşam Öyküsü(2014). Editör M. Hakan Koçak, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Özerinç, E. (2010). *Orhan Kemal’in Fabrika ve Toprak İşçilerini Konu Alan Bereketli Topraklar Üzerinde, Vukuat Var, Hanımın Çiftliği Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Mağusa.

Sarıççek, M. (1995). *Reşat Enis Aygen Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma /İnceleme*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ.

Sülker, K. (1969). Türkiye’de İşçi Federasyonlarının Kuruluş ve Görevleri, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. XX, ss.9-94.

Toy, E. (1974). *Kördüğüm*, İstanbul: May Yayınları.

.....(2017). *Gözbağı*, Ankara: Ulak Yayıncılık.

Türkeş, Ö. (2001a). Edebiyata Yazılan Tarih, *Geçmişin İzleri, Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını, ss.36-44.

.....(2001b). Romanın Zenginleşen Dünyası. *Toplum ve Bilim*. Sayı. 89, ss.132-160.

.....(2003). Siz Hiç Reşat Enis Okudunuz mu?” *Virgül*, S. 59, ss.16-18.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998 a). “İzmit Klor Alkali Fabrikası Grevi 25.6.1965” C. 2, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998 b). "Türk Demir Döküm İşgali 31.7. 1969" C. 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını.

Yükselen, İ. H. (1996). "Arçelik Grevi, 10.08.1964", Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. I, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını.

Yici, Ö. (2010). *Kırkbir Uzun Gün Berec Grevi*. Editör M. Hakan Koçak. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.